

Zavadlav in pomori na Pohorju 1.del

V Sloveniji imamo demokracijo že 26 let. Kljub temu je dežela še vedno preprejena z neraziskanimi množičnimi morišči in grobišči. Enega prvih je na Hočkem Pohorju maja 1989 pokazal Zdenko Zavadlav. Njegov opis pomora velja tudi za najbolj temeljitega doslej.

Nekdanji oznovec Zdenko Zavadlav na grobišču na Hočkem Pohorju med snemanjem filma o povojnih pomorih. Od leve: Ivo Žajdela, Zdenko Zavadlav, Filip Robar Dorin, zadaj novinarka Danka Zvonar in založnik Roman Lejak.

Prvič sem v javnosti obširneje pisal o povojnih pomorih v reviji *Tribuna*, ki jo je v Ljubljani izdajala študentska organizacija. To sta bili leti 1988 in 1989, čas, ko so v Sloveniji vladali še komunisti s pomočjo Udbe in t. i. DPO (družbeno-političnih organizacij, kot sta bili SZDL in ZSMS). navzočnosti Udbe sem se zavedal, vendar sem imel to srečo, da sem bil tako mlad, da strahu, predvsem podzvestnega, v meni ni bilo toliko kot pri starejših generacijah. Poleg tega je bil to že čas, ko so bili kritični članki proti režimu stalnica, Udbe pa si česa več kot tajnega sledenja ni smela privoščiti.

Ko fotografija postane dokument

Hranim nekaj fotografij, ki mi danes služijo kot dokument, saj sem z njimi dokumentiral ljudi in prizorišča, poleg tega pa so pri večini na hrbtni strani datumi in kratki opisi prizorov, kar mi pomaga določiti kraj in čas posnetega prizora. Slike so po današnjih kriterijih seveda slabe, vendar je njihova vrednost v dokumentarnosti. Brez njih bi imel le bled spomin na

neki prizor. S pomočjo fotografij vidim, da sva se z urednikom *Tribune* Samom Resnikom 10. maja 1989 odpravila iz Ljubljane v bližino Maribora, s seboj pa sva vzela Zdenka Zavadlava, da bi nama pokazal grobišča povojnih pomorov v Tezenskem gozdu in na Hočkem Pohorju. Zavadlav je bil leta 1945, ko je Ozna izvajala množične pomore v Sloveniji, visok oficir Ozne v Mariboru in je pri pomorih tudi sodeloval, sicer v manjšem obsegu, a vendarle.

Zavadlav je pokazal grobišče na Pohorju

Na »teren« smo torej šli eno leto pred padcem komunističnega režima v Sloveniji, ko še nismo vedeli, da se bo tam moral s prvimi demokratičnimi volitvami po drugi svetovni vojni aprila 1990 posloviti.

Zavadlav nama je pokazal grobišča za Bohovo v Tezenskem gozdu, kjer so bile v gozdu zaplate iz bitumna z nekajmetrskim obsegom. Tam naj bi bila grobišča, ki so jih prekrili (zalili) z bitumnom. Zavadlav pri pomorih v Tezenskem gozdu ni sodeloval. Sodeloval pa je pri pomoru civilistov na Hočkem Pohorju.

Po cesti, ki iz Hoč pelje na Areh, smo se dvignili precej visoko na Pohorje. Cesto smo zapustili pri gostilni Klinc (danes gostišče Veronika, Slivniško Pohorje; zgrajeno je bilo leta 1970), kjer smo zavili desno in se po gozdni cesti peljali še kakšna dva kilometra. Tam smo pustili avto. Zavadlav nama je pripovedoval, da so do tam leta 1945 s tovornjakom pripeljali ljudi in jih na tistem mestu izkrcali. Potem smo se povzpeli levo po gozdni vleki strmo navzgor kakšnih 80 metrov. Tam smo prišli na rob travnika, ki se razprostira po pobočju navzgor proti zahodu, v smeri doma Planika na Pohorju (na *Državni topografski karti* 1:25.000 je nad grobiščem domačija Frank, nad njo pa Ledinec in Baron). Na travniku je bilo nekaj posameznih sadnih dreves. Pokazal nama je mesta na travniku ob robu gozda, kjer so bile leta 1945 izkopane jame, v katere so zakopali ubite ljudi.

Snemanje Robarjevega dokumentarca

Ko je leta 1990 režiser Filip Robar Dorin snemal dokumentarni film o poveljnih pomorih (kasneje ga je naslovil *Rog'n'rol* ali *Za resnični konec vojne*), smo Zavadlavovo pričevanje posneli tudi ob tem grobišču na Hočkem Pohorju. Posnetek tega pričevanja je vrhunski zaradi več stvari. Zavadlav je kot visok oficir Ozne vodil poboj na tistem mestu. Govoril je torej o lastnem doživetju oz. »iz prve roke«, kot rečemo takšnemu pričevanju. Pričevanje je vrhunsko tudi zato, ker je to vse do danes edino pričevanje kakšnega pripadnika Ozne, ki je govoril (pričeval), kako je organiziral poboj in kako je celo sam tam ustrelil človeka. Nikoli več kasneje, vse do

danes (25 let kasneje), ni nihče (iz) povedal česa takšnega. Snemanje pa je zaznamoval še en nenavaden dogodek. Režiser mi je naložil, da sva se z Zavadlavom počasi pomikala po travniku čez grobišče, postavljaj sem mu vprašanja, režiser pa naju je s svojo ekipo (snemalcema slike in zvoka) spremljal na razdalji kakšnih treh metrov. Prav na vrhuncu Zavadlavove precej čustvene pripovedi je ozračje nenadoma presekal rezek pok strele. Snemanja nismo ustavili, čeprav smo bili vsi zmedeni in pretreseni, saj bi lahko čez nekaj trenutkov strela udarila v nas. Ni in tudi nevihte ni bilo. Pok strele se v filmu jasno razloči. Nenavadna nezrežirana simbolika.

Zavadlav edini od oznovcev

Takrat stabila z nami tudi novinar-ka *Večera* Darka Zvonar in založnik Roman Leljak. Eno leto pozneje je Leljak izdal spomine Zdenka Zavadlava z naslovom *Iz dnevnishkih zapiskov mariborskega oznovca*. V njih je opisal tudi pomor na tem mestu na Pohorju. Ta del smo 31. julija 1990 pod naslovom *Ko je v Mariboru kraljevala smrt* objavili tudi v takratnem časopisu *Demokracija*. Ne le prej omenjeno Zavadlavovo pričevanje za Robarjev dokumentarni film, tudi ta knjiga spominov je – s 25-letne perspektive – vrhunska, saj ji po pričevanjski resnicoljubnosti niti približno ni enake v Sloveniji. Nekdanji oznovci, udbovci, komunisti, morilci (»likvidatorji«) so ves ta čas do danes molčali. Glede na to, da so danes praktično že vsi mrtvi, moramo ugotoviti, da so svoje zločine in krivdo »odnesli s seboj v grob«.

Oznovec Zdenko Zavadlav (slikan na Pohorju maja 1990)

Sondiranje avgusta 2007 je potrdilo »Zavadlavovo« grobišče (foto Mitja Ferenc).

Naj v nadaljevanju v celoti ponatisnem tisti del iz Zavadlavove knjige *Iz dnevnishkih zapiskov mariborskega oznovca*, kjer je opisal pomor na Hočkem Pohorju. Naslovil ga je *Transporti*.

Transporti

Na Pohorju smo nocoj spet streljali! Temu pravimo transport! Le kje so tiste direktive na Primorskem iz preteklih let, ki so nam naročale, naj vse obtožene izročamo področnim vojaškemu sodišču? Ali se res, čeprav smo vosovski in oznovski obveščevalci, ne moremo ločiti od tistih Vosovih streljanj iz preteklih vojnih let? Saj je vojna že končana!

Čeprav sem nekdanji skojevec, ne razumem ničesar več. Le kaj in v čigavem imenu počnejo to z ljudmi in tudi z nami? In prav nas, predvojne skojevice, izkoriščajo za to umazano, rabeljsko početje!

Seznami predlaganih za usmrtilcev so prišli potrjeni iz ljubljanske Slavije, kot je to vpeljavano. Tiste iz sodnih zaporov smo predlagali mi, tiste iz Štern- tala pa komisija iz Slavije. Moramo hiteti, kajti vse takšno delo je treba opraviti pred sprejetjem ustave in ukinitvijo taborišč. Zadolžen sem za dogovor s Knojem o izvedbi operacije, Božo /Ludvik Behm - Slavc, pred koncem vojne namestnik šefa I. sekcije Ozne za Štajersko in Koroško, odgovoren za Celovec/, pa za določitev kraja ustrelitve. Knojevci iz mariborske brigade so šli na podlagi navodil, ki sem jih dobil od za to odgovornega pomočnika komisarja, izkopavat jame na izbrano mesto tam nekje na desni sredi poti na Pohorje, med Hočami in Mariborsko kočo.

Ustrelitve bodo zvečer. Naložena mi je skrb za transport za ustrelitev tistih, ki so za to namenjeni iz Štern- tala. Malo se bojim, ker vem, da tam razsaja tifus.

Iz Štern- tala na Pohorje

Zvečer se odpravimo tja s tovornjaki. Opremljeni smo s plašči in zaščitnimi maskami. Ob dogovorjeni uri se bomo srečali pred sodnimi zaporji in tam nas bo čakal knojevski vodič za določen kraj. Odgovarjam za transport, kot smo se dogovorili, in za organiziranje likvidacije.

Taborišče Štern- tal. Upravnik in zdravnik, k sreči moj prijatelj Banžji iz Šoštanj, nočeta predati zahtevanih, in to zaradi tifusa. Pojasnim jima, da bodo tako in tako ustreljeni. Popustita. S knojevci nalo-

žimo na dva tovarnjaka kakih šestdeset ljudi po seznamu. V glavnem so to Nemci in nekaj Štajercev. Tovornjaki, vezanje rok z žico, knojevsko stražarsko spremstvo.

V Mariboru se ustavimo pred sodnimi zapori. Tam že nalagajo na tovarnjake tiste iz zaporov. Vsi so zvezani z žico in ležijo na dnu tovarnjakov. Prevzamem transport. Zraven sta še Božo in Tine ter seveda še oficirji brigade mariborskega Knoja. Na tovarnjakih imamo akumulatorje s svetilkami in neogibne pletenke s konjakom. Za varnost in moralo! Peljemo se proti Hočam, potem zavijemo na Pohorje.

Slačenje pred jamo

Nisem jezen na nobenega od tistih, ki bodo ustreljeni. Res sem v boju nekdanj streljal, vendar le na meni nepoznane nasprotnike. Kje so bili oziroma kaj so zakrivilili tile, namenjeni za današnje ustrelitev, ne vem. Knjeovski oficirji in nekateri oznovci tudi razmišljajo tako. Dolžnost? K sreči ni zraven Puklastega Mihe, ki tako rad strelja! Zato se vsi skupaj toliko bolj napajamo s konjakom!

Vzpenjamo se proti Pohorju. Tam nekje na polovici poti proti Mariborski koči zavijemo na desno. Pristanemo v temi, na nekakšni stranski cesti. Knjevska straža nas že čaka. Do izkopenega grobišča je treba iti peš.

Knojevci razsvetlijo pot z akumulatorskimi svetilkami, nato kar pomečejo zapornike s tovarnjakov in nato marš proti izkopenemu grobu. Knjeovski borci so vsi maščevalno nastrojeni, kajti Nemci so jim bili postrelili svojce in požgali domove. Zapornike prisilijo, da pojejo Deutschland, Deutschland über alles!

Strahoten prizor. Pot pod pohorskimi smrekami, razsvetljena z reflektorji, in besni knjeveci s pojočimi zaporniki. Ali je to res tisto, za kar smo se borili?

Pridemo pred jamo. Slačenje zapornikov, da jih ne bi bilo mogoče identificirati. Ko se slačijo, jim odvežejo roke, nato pa jih spet zavežejo. Presune me, ko vidim še mladoletno hčerko nemškega funkcionarja. Čeprav se je v Šterntalu izčrpala, ima še zmeraj čudovito lepo telo.

Sedečim na tleh prestrelijo noge

Goli sedijo na tleh. Naenkrat nekdo plane proti gozdu v temo. Oficir Knoja se požene za njim. Vsi knjeveci in oznovci začno streljati. Krogle nam žvižgajo nad glavami.

Vržem se po tleh. Oficir Knoja, zadet od krogel, nam vsem na očeh pade ob izkopenem grobu. Zapornik pa izgine v temi gozda. Mrtvega oficirja odnesejo do tovarnjakov. Knjeveci besnijo. Zapornikom, sedečim na tleh, prestrelijo noge. Ubogo nemško dekle!

Nato da knjevski oficir, v dogovoru z nami, oznovci, povelje za streljanje. Po pet jih vlačijo pred jamo in od obeh strani postrelijo z lahkimi strojnimi, da padejo žrtve v jamo.

Med zaporniki pa poznam Slovenca, gestapovskega raztrganca, ki je povzročil smrt mnogih partizanov in aktivistov. Tudi sam sem ga zasliševal. Prav-

zaprav je bil revež, pohorski kočar, ki so ga zaradi družine in drugih okoliščin prisilili k sodelovanju. Nagovori me in zaprosi, naj ga sam ustrelim. Boji se, da bi ga le ranili in še živega zakopali. Kaj hočem! Uleže se v jamo, jaz pa ga ustrelim v tilnik, da umre brez trpljenja. Madona, kam smo zašli z našim skojevstvom, partizanstvom in osvoboditvijo!

Oznovski in knjevski oficirji

Serijsko streljanje se nadaljuje. Po pet golih teles pred jamo. Ker imajo prestreljene noge, jih zvlečejo pred jamo, potem mečejo vanjo in nato ustrelijo. Tudi mlado nemško dekle izgine v jami.

Na koncu odnesejo knjeveci obleke na tovarnjake, da jih bodo potem uničili. Tovornjak z nekaj knjeveci pa ostane, da jamo zasujejo in zakamuflirajo.

Vrne se patrolja, ki je zasledovala pobeglega. Niso ga dobili. Oznovci in knjevski oficirji smo nekam žalostni. Posebno knjevski oficirji ne razumejo, zakaj morajo pod oznovsko komando opravljati takšno delo, pri katerem je brez potrebe padel tudi njihov oficir.

Pijemo konjak in smo vedno bolj tihi, vse do mesta. Tam oznovci izstopimo, knjeveci pa se odpeljejo v svojo brigado.

Upam, da bo tista ustava, o kateri govorijo, kmalu sprejeta in da bo teh transportov potem konec. O, če bi bilo tako, kot je bilo že leta 1944 na Primorskem, kjer smo obveščevalci bili obveščevalci, sodišča pa sodišča! In samo sodišča so lahko sodila obtoženim. Bili smo res obveščevalci, rablji pa nikakor ne!

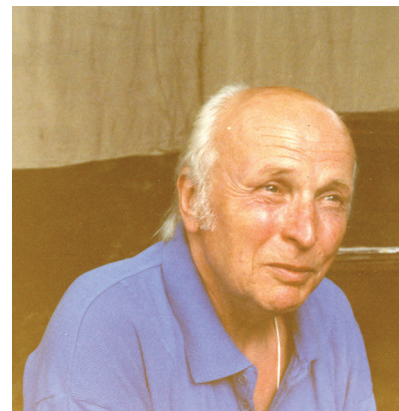
Pri poboju na Hočkem Pohorju je sodeloval tudi knjevec Nace Stavber (fotografiran junija 1989).

Rešenec je bil Karl Cepl

Po Zavadlavovem pričevanju se je oglasil Karl Drago Cepl, ki je živel v Waiblingenu v Nemčiji in povedal, da je tisti rešenec iz Zavadlavovega pričevanja on. V takratnem časopisu *Demokracija* sem 25. septembra 1990 pod naslovom *Beg izpred jame smrti* objavil pogovor z njim. O rešitvi z morišča je povedal: »Oktobra 1945 so tudi mene ponoči poklicali iz sobe v mariborskem zaporu v Sodni ulici. Sledila je vožnja v neznano. Strpani smo bili na dno tovarnjaka, roke smo imeli zvezane: otroci, žene, nemški vojaki, partizani ... Kam, nismo vedeli. Po ravnanju straže se nam je zdelo, da v smrt! Opisati tisto noč tako v naglici ni mogoče, še posebno če si sam neposredno prizadet. Nerač govorim o tedanjem zločinstvu, saj je skoraj 50 let od takrat. Živ sem še, ker mi je na čudežen način uspelo pobegniti samo minuto pred likvidacijo nekje na Hočkem Pohorju. Spominjam se, da me je takrat prešinilo, da je vseeno, kje bom mrtev, v tisti luknji pred seboj ali kje v gozdu. Skočil sem v temo, v gozd. Teci, teci, kar moreš, levo, desno, vrzi se in beži, navkreber, tam te ne bodo tako iskali ... Tako je takrat bobnelo v moji glavi.

Po šestih strašnih dneh zmrzovanja, bil sem skoraj nag, ko sem iskal prehod čez Dravo, da bi se rešil v angleško cono v Avstrijo, sem se podal na cesto blizu Ruš, da bi me kdo našel. Našli so me. In zaprli v Mariboru, mislim da na Maistrovi ulici.« Obso-dili so ga na dvajset let ječe. Režim ga je »amnestiral« in izpustil iz zapore 29. novembra 1953. Leta 1957 je zapustil Slovenijo in odšel v Nemčijo.

Nadaljevanje prihodnjč

Rešenec z morišča na Hočkem Pohorju Karl Cepl (fotografiran leta 1990 na Dragi)